

5. પરીક્ષા

પન્નાલાલ પટેલ

જન્મ : ઈ.સ. ૧૯૧૨ મૃત્યુ : ઈ.સ. ૧૯૮૮

પન્નાલાલ નાનાલાલ પટેલનો જન્મ માંડલી (હાલ રાજસ્થાનમાં આવેલા) ગામમાં થયો હતો. તેમણે ઈડરમાં રહી માત્ર ચાર અંગ્રેજી ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમ છતાં ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રથમ પંક્તિના સર્જક તરીકે નામના મેળવી હતી. તેમણે ‘વળામણાં’, ‘મળેલા જીવ’ અને ‘માનવીની ભવાઈ’ જેવી નવલકથાઓ તથા ‘સુખદુઃખનાં સાથી’, ‘વાત્રકને કાંઠે’, ‘ઓરતા’ જેવા વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા છે. ગ્રામજીવનું નિરુપણ કરવામાં પન્નાલાલ સફળ રહ્યા છે. તેમના સર્જનને ધ્યાનમાં રાખી તેમને ‘રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક’ તથા

‘ભારતીય જ્ઞાનપીઠ’ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયેલા છે.

નાનપણમાં તમે જે વાર્તાઓ દાદા-દાદી પાસે સાંભળતાં તે મોટેભાગે લોકવાર્તાઓ હતી. હવે તમે વાંચો છો, ભણો છો તેમાંની મોટાભાગની ટૂંકીવાર્તાઓ હોય છે. શું ફેર અથવા તફાવત છે આ બે વચ્ચે ? લોકવાર્તાના કોઈ એક લેખક કે લેખિકા ન હતાં. ટૂંકીવાર્તા કોઈ લેખક કે લેખિકા ચાહીને, સમજ-વિચારીને એને કલાત્મક બનાવવાના ઈરાદા સાથે લખે છે. એ લોકો પણ કોઈ અસરકારક, બોધદાયક, રહસ્યમય, રસ પડે તેવો જીવનપ્રસંગ પસંદ કરે છે. પણ તેમની રજૂઆત અથવા કહેવાની રીત કલાત્મક હોય છે. ટૂંકીવાર્તા એ સાહિત્યપ્રકાર અંગ્રેજી સાહિત્યમાંથી આપણે અપનાવ્યો. એમાં કલાત્મકતા લાવવા માટે માનવતાનો, સમભાવનો, હાસ્ય કે કરુણનો, ઉત્સાહ કે વીરતાનો ભાવ ખાસ કાળજીથી ચોટદાર રીતે રજૂ કરવામાં આવે. એમાં ભાષાના વપરાશની ખૂબ ચીવટ રાખવામાં આવે. ખાસ શબ્દપ્રયોગો, અલંકારો, દૃષ્ટાંતો, સંવાદો, વર્ણનો, સમજૂતીથી તેને શણગારવામાં આવે. માનવજીવનના સંબંધો, તેની આશા-આકાંક્ષા, તેની સમસ્યાઓ-સિદ્ધિઓ, સ્વભાવ-લાગણીઓનું ઝીણવટથી અવલોકન કરી તેને સચોટ રીતે રજૂ કરવામાં આવે. વાર્તાના આરંભમાં પહેલા પેરેગ્રાફમાં ભીંત ઉપર બંદૂક લટકતી બતાવી હોય, તો એ અંત સુધીમાં ફૂટે ને એનું રહસ્ય જાણી વાચક ‘વાહ !’ કહી બેસે તેવી તેની કલાત્મકતા હોય છે.

ગુજરાતીમાં ટૂંકીવાર્તાને ધૂમકેતુ, પન્નાલાલ પટેલ, જયંત ખત્રી, માય ડિયર જયૂએ નવી ઊંચાઈ આપી છે.

એક નાનકડો નિશાળિયો બીજાની ચિંતા કઈ રીતે કરે છે ? બીજાને કઈ રીતે ઉપયોગી થાય છે ? આવા પ્રશ્નોના જવાબ આ વાર્તામાંથી મળશે. ખરેખરી પરીક્ષા તો ઈન્સ્પેક્ટરની થાય છે. જો કે તે એમાં પાસ પણ થાય છે એવી ચોટ આ વાર્તામાંથી તમને સમજાશે.

સૂર્ય ઊગ્યો. ઘઉં ચણાના મોલ ઉપર સોનું છાંંટવા લાગ્યો...

વસંતનો વાયરો મોલ ઉપરનું સોનું સાંભરવા માંડ્યો...

પક્ષીઓનું ટોળું વાયરાની પાછળ પડ્યું. પાંખોનો વીંજણો વીઝતું હવામાંનું સોનું ધરતી ઉપર પાછું ધકેલાતું હતું...

ગામમાંથી ગાયભેંસનું ધણ છૂટ્યું. ધરતી ઉપર વેરાયેલું સોનું મોઢે મોઢે ફંફોળતું જતું ખાતું હતું. શાળાએ જવા છોકરાં હાલ્યાં, મોલ જોતાં, હવા ખાતાં, પક્ષીઓના માળા પાડતાં, ખેતર શેઢેથી પસાર થતી રૂપેરી પગદંડી પર સોનેરી પગલાં પાડતાં...

એક છોકરો બોલી ઊઠ્યો : ‘ઉપાડો પગ. આજે મારે પરીક્ષા આપવાની છે. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ કાલના આવેલા છે.’

‘તારે આપવાની છે. અમારે શું ?’ ચારેયમાં મોટો છોકરો મશ્કરીમાં બોલી ઊઠ્યો.

‘અમને ઓછી શિષ્યવૃત્તિ મળવાની છે ?’ ત્રીજાએ ટાપસી પૂરી.

‘તમે અરજી કરો તો તમનેય મળે.’ ઉમેર્યું : ‘પણ તમે કાંઈ મારા જેવા ગરીબ નથી.’ પહેલો ‘પણ તને જ ક્યાં મળી છે ?’ તમારા દસની પરીક્ષા લેશે ત્યારે ને મહાદેવ ?’ વડાએ કહ્યું. ‘ને કેમ જાણ્યું કે પહેલા ત્રણમાં તું આવીશ ?’ ચોથોય વાતમાં પડ્યો.

‘એમ તો નહીં પણ પહેલો આવીશ’ મહાદેવે સગર્વ કહ્યું.

‘કહેવાય નહીં હોં, મહાદેવ.’ વડાએ કહ્યું. ‘આડે દિવસે દોડે ને દશેરાએ ઘોડું નય દોડે !’

‘ન શું દોડે ? એવી પાટી મેલાવું કે —’

ત્રીજો વચ્ચે બોલ્યો : ‘મણિયાને તું કમ ન જાણતો. છઠ્ઠા (ધોરણ)માં પહેલે નંબરે આવ્યો જ હતો ને વળી ?’

‘એ તો હું માંદો —’

ચોથો બોલી ઊઠ્યો : ‘ને નટુડો ઓછો છે કે ? એમાં પાછા એના બાપા હેડ માસ્તર છે.’

બીજાએ ત્રીજી વાત કરી : ‘મને તો લાગે છે કે બચુડાના મામા મામલદાર છે તેથી એને તો મળવાની જ.’

‘ને ધનશંકરના માસા ? એ જ મને કહેતો હતો કે વિદ્યાધિકારીના હેડક્લાર્ક છે. એમના જ હાથમાં બધું.’ મહાદેવ ન ડગ્યો : ‘ના રે ના. એવું હોત તો પરીક્ષા જ ન લેત. ખાલી તમે ઘોડાં દોડાવો છો.’ વડાએ કહ્યું : ‘ઠીક ભાઈ, જોઈએ છીએને ! મામાનું ઘર કેટલે દીવો બળે એટલે.’

‘હા હા દીવો બળે એટલે ! પહેલો નંબર લાવું.’ મહાદેવ તાનમાં હતો.

‘સારું તો તો, કેમ ભાઈ શંકા ?’ ત્રીજાએ વડા પાસે ટેકો માગ્યો.

‘હાં વળી. આપણા ગામનું નાક રહેશે. પહેલો આવીશ તો દર મહિને પંદર (રૂપિયા), બીજાને દસ ને ત્રીજો આવીશ તોય — પાંચ. પાંચેય ક્યાં છે ગાંડા !’

ત્રીજાએ લાગ સાધ્યો : ‘ને આપણને ઉજાણી મળશે.’ ચોથાએ પાકું કર્યું : ‘હોં ને મહાદેવ ?’

‘નક્કી જાઓ.’ મહાદેવ મંજૂર થયો...

આ રીતે આ ચારેય છોકરા જીભના ઝપાટા મારે છે ને ચાલી રહ્યા છે. અડખે-પડખે લઈ રહેલી ઉંબીઓને પસવારતા જાય છે. મોલ ઉપર બેસવા જતાં પક્ષીઓ ઉડાડતા જાય છે. દૂર દેખાતાં ઝાડનાં ઝુંડમાં નિશાળ સામે લાંબી નજર નાખી લે છે. ચારે દિશે પથરાઈ રહેલા મોલની ઉપર નજર એમની ફરતી રહે છે....

એકાએક મહાદેવની નજર થંભી જાય છે. અટકીને ઊભો રહે છે. બોલી પડે છે : ‘ખાઈ જવાની !’

પેલા ત્રણેય અટકે છે. મહાદેવની નજર ભેગી નજરને ગૂંથે છે. પેલી બાજુના ખેતર તરફ જુએ છે. પાણી સરખો ફૂંણો ફૂંણો ઘઉંનો મોલ છે. સારસ પક્ષી તરતું હોય એવી એક ગાય છે. ધીમે ધીમે ચાલે છે ને ખાતી જાય છે.

‘કાપલો કાઢી નાકવાની !’ મહાદેવના પગ જમીન સાથે જડાઈ ગયેલા લાગતા હતા.

‘તારી માસીના ખેતરમાં લાગે છે.’ શંકાએ અટકળ કરી.

ત્રીજાએ કહ્યું : ‘શેઢા પર છે.’

મહાદેવ વિચારમાં હતો. બોલ્યો તે પણ વિચારતો હોય એવી રીતે : ‘આ પા કે પેલી પા. પણ ખાવાની તો ઘઉં જ ને !’

ગામ તરફ એણે નજર દોડાવી. દૂર કોઈ માણસને જોયું. બૂમ પાડીને કહેવા લાગ્યો : ‘એ મારી માસીને ત્યાં કહેજો કે ગાય —’ વળી થયું : ‘ક્યારે આવશે ને ક્યારે હાંકશે ? એટલામાં તો કાપલો કાઢી નાખશે !’

મહાદેવે શંકા સામે દફતર ધર્યું, ‘લે ને શંકા. ગાયને હું હાંકતો આવું.’

શંકાએ દફતર લીધું. યાદ આપ્યું : ‘તારે લ્યા પરીક્ષા છે ને —’

‘આવ્યો આમ.’ મહાદેવે પાટી લગાવી. મોલ ઉપર ઊડતી ઊડતી સમડી જતી હોય એવું એનું માથું દેખાતું હતું. કહેતો હતો : ‘તમે તમારે હેંડતા થાઓ. આવ્યો હું તો આમ !’

હરાયું ચરેલી ગાય ! મસ્તાન હોય એમાં નવાઈ શી ?

મહાદેવ મન કરીને ઢેફાં મારે પણ ચરબીભરી ગાયને તો લાડનાં લટકાં હતાં. એટલેટલામાં સોટું પણ ન હતું. શેઢા ઉપરથી આકડાનો એક ડોરો ભાંગ્યો. પણ ગાયને તો ચમરી જાણે શરીર પરથી માખો જ ઉડાડતી હતી.

માંડ માંડ માસીનું ખેતર વટાવ્યું. તો બીજું પાછું કાકાનું આવ્યું. કાકા ખારીલા હતા. ‘પણ એટલે કાંઈ ગાયને ઘઉં ખાવા દેવાય ?’

તો ત્રીજું ખેતર ગામના એક ગરીબનું હતું. મહાદેવને થયું : ‘ના, ના, નારજીકાકાને આ આટલું એક ખેતર છે ને — કાપલો કાઢી નાખશે !’

ને વળી ગાયને આગળ હાંકી... મહાદેવમાં અધીરાઈ ને અકળામણ વધવા લાગી...

એક લાકડું હાથમાં આવતાં ગાયને ઝૂડવા માંડી. ગાયે મારવાનો ઈરાદો હોય એ રીતે મહાદેવ સામે જોયું, પણ છોકરો એને મારવા સરખો ન લાગ્યો. એટલે પછી આડાઅવળે દોડવા માંડ્યું.

નારજીકાકાનું ખેતર પૂરું થયું. મહાદેવને થયું : ‘જાઉં.’ પણ શંકાનું જ એ ખેતર હતું : ‘એને થશે મારા જ ખેતરમાં મૂકી આવ્યો ?’

મહાદેવની અકળામણનો પાર ન હતો. શાળા તરફ જઈ રહેલાં છોકરાનાં હવે માથાં પણ નહોતાં દેખાતાં. મહાદેવે ઢીલા પડતા મનને મજબૂત કર્યું : ‘આટલું ખેતર કાઢીને મેલીશ ને પાટી કે —’

ત્યાં તો પોતાના જ ખેતરમાં ગાય પેઠી. મહાદેવની મૂંઝવણે હવે માઝા મૂકી. એની ગતિ ગામ તરફ પાછી હતી ને સૂરજની ગતિ શાળા તરફ વધતી જતી હતી.

અકળામણમાં રડવા સરખો થઈ ગયો. ગાયને ભાંડતો ગયો, મારતો ગયો ને વળી વળીને પાછું જોતો ગયો.

પણ પોતાનો શેઢો વટાવ્યો ત્યાં જ એનો ગભરુ જીવ રડી ઊઠ્યો : ‘આ તો પેલાં ખુશાલમાનું ખેતર આવ્યું ! એમને કોઈ હળ હાંકનાર તો છે નહીં ને ગામમાંથી લોકોનાં હળ માગીને આટલું ખેતર વવરાવ્યું છે. એટલેથી હાંકી લાવી મેલી મેલીને ખુશાલમાના ખેતરમાં મેલવી ?!’... ને ભલો મહાદેવ રડતો ગયો, માથા ઉપર આવવા કરતા સૂરજ સામે જોતો ગયો ને અલમસ્ત ગાયને ઝૂડતો ગયો.

એમાં વળી વાડ નડી. કાઢવી ક્યાં થઈને ?

ને મૂંઝાયેલો મહાદેવ, વાડમાં છીડું પાડતો ગયો, નાકને નસીકતો ગયો, પસીનો લૂછતો ગયો ને રડતો રડતો પાછી વળેલી ગાયને ભાંડતો ગયો : ‘એ પાછી ક્યાં જાય છે ?... અહીં છીંડામાં મરને...’

દોડીને મહામહેનતે ગાય વાળી. છીંડા વાટે બહાર કાઢી. ને અજબગજબની મુક્તિ અનુભવતા મહાદેવે જમના હાથમાંથી છૂટ્યો હોય એ રીતે શાળા તરફ એવી તો મૂઠીઓ વાળી ! મોલની સપાટીએ ‘સનનનન’ કરતો છૂટેલો તોપનો કોઈ ગોળો જોઈ લ્યો !

પણ પહોંચ્યો ત્યારે શિષ્યવૃત્તિની પરીક્ષા શરૂ થઈ ચૂકી હતી !

દસમા વિદ્યાર્થી તરીકે શિક્ષકે એને ઈન્સ્પેક્ટર આગળ ઊભો કર્યો.

ઈન્સ્પેક્ટરે મહાદેવ સામે જોયું. એનો આખો ચહેરો આંસુથી ખરડાયેલો હતો. અંગે પણ પસીનામાં રેબઝેબ હતો. સવાલ કર્યો : ‘કેમ ભાઈ, મોડો પડ્યો ?’

મહાદેવ રડતો ગયો ને પોતાની કથની કહેતો ગયો : ‘ઘઉંના મોલમાંથી ગાય હાંકવા ગયો હતો સાહેબ.. જતાં તો જઈ લાગ્યો પણ મારે આ ગાયને કોના ખેતરમાં છોડવી સાહેબ ? એટલે પછી ખેતરોની બહાર ગાયને કાઢવા રહ્યો એમાં મને —’

ઈન્સ્પેક્ટરે જોયું તો મહાદેવની આંખોમાં આંસુ ન હતાં, પણ માનવતાની સરવાણી હતી. પોતાનેય પૂછતી હતી. : ‘કોના મોલમાં મારે એ હરાઈ ગાયને મૂકવી સાહેબ — આપ જ કહો ?!’

ને જાણે ઈન્સ્પેક્ટર પોતાના મનની વાત બબડી પડ્યા : ‘પાસ છે, જા.’ ખ્યાલ આવતાં શિક્ષકને હુકમ કર્યો : ‘આપો એને પેપર.’

મહાદેવનાં આંસુ આનંદમાં ફેરવાઈ ગયાં. અંગ ઉપરના પસીનામાં પ્રકાશે — શક્તિએ પ્રવેશ કર્યો. પેપર લઈને મંડી પડ્યો...

ટિપ્પણ

મોલ - પાક **વાયરો** - પવન **સાંભરવા માંડ્યો** - એકદું કરવા લાગ્યો **વીંજણો** - પંખો **ધણ** - ગાયોનું ટોળું **શિષ્યવૃત્તિ** - તેજસ્વી વિદ્યાર્થીને અભ્યાસ માટે મળતી આર્થિક સહાય **વિદ્યાધિકારી** - કેળવણી અધિકારી **હેડક્લાર્ક** - મુખ્ય કારકુન **ઉંબીઓ ઘઉં** - જવ ઇત્યાદિ ધાન્યનાં ડૂંડાં **પસવારતાં** - પંપાળતાં **હરાયું** - રખડતું, છૂટું ફરતું, અંકુશ વગરનું **મસ્તાન** - મદભર્યું **ઢેફાં** - માટીના કઠણ ટુકડા **લાડનાં લટકાં** - ગમતી બાબત **સોટું** - સોટી, લાકડી **ખારીલા** - ઈર્ષ્યાળુ **ગભરુ જીવ** - નિર્દોષ, ભોળો **જીવ જમ** - યમ (અહીં) **મૃત્યુ સરવાણી** - નાનું ઝરણું

રૂઢિપ્રયોગ

મંડી પડવું - શરૂ કરવું **ટાપસી પૂરવી** - ચાલતી વાતને ટેકો આપવો **પાટી મેલાવવી** - દોડાવવું **પસીનામાં રેબઝેબ થઈ જવું** - પરસેવે લથબથ થઈ જવું **માઝા મૂકવી** - મર્યાદા ત્યજી દેવી **દશેરાએ ઘોડું ન દોડવું** - ખરે સમયે ઉપયોગમાં ન લાગવું **ખાલી ઘોડાં દોડાવવાં** - નકામા વિચારો કરવા **ગામનું નાક રહેવું** - ગામની પ્રતિષ્ઠા સચવાવી **જીભના ઝપાટા મારવા** - ગપ્પાં મારવાં **કાપલો કાઢી નાખવો** - બધું ખાઈ જવું

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. પરીક્ષામાં પાસ થવા વિશે મહાદેવને શો વિશ્વાસ હતો ?
2. એકાએક મહાદેવ શા માટે અટકીને ઊભો રહી જાય છે ?
3. ખેતરમાં ગાયને જોતાં જ મહાદેવે શું કર્યું ?
4. ઈન્સ્પેક્ટરને મહાદેવની આંખમાં શું દેખાયું ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ટૂંકમાં આપો.

1. છોકરાઓ પરીક્ષા આપવા નીકળ્યા ત્યારે ગામનું વાતાવરણ કેવું હતું ?
2. પરીક્ષા વિશે છોકરાઓ શું ચર્ચા કરે છે ?
3. મહાદેવ શા માટે રડવા જેવો થઈ ગયો ?
4. શા માટે મહાદેવનાં આંસુ આનંદમાં ફેરવાઈ ગયાં ?

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

1. પરીક્ષા આપવા જતી વખતે તમારા મનમાં કેવા વિચારો આવે છે તે જણાવો.
2. પાઠમાં ઉત્તર ગુજરાતની બોલીના શબ્દો છે તેવી જ રીતે તમારા વિસ્તારની બોલીના શબ્દો શોધીને લખો.
3. મહાદેવે કરેલો નિર્ણય યોગ્ય હતો ? શા માટે ?
4. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબનો કયો ગુણ તમને ગમ્યો ? શા માટે ?

પ્રશ્ન 4. નીચેનાં વાક્યો કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે જણાવો :

1. ‘તારે આપવાની છે. અમારે શું ?’
2. ‘ને આપણને ઉજાણી મળશે ?’
3. ‘એ મારી માસીને ત્યાં કહેજો કે ગાય -’
4. ‘કેમ ભાઈ, મોડો પડ્યો ?’
5. ‘આપો એને પેપર.’

પ્રશ્ન 4. સમાનાર્થી શબ્દ લખો.

પક્ષી, થર, ઉજાણી, ઈરાદો, ચહેરો

પ્રશ્ન 5. વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો.

માંદું, મજબૂત, રડવું, સૂરજ, મોટું

આટલું કરો.

1. મિત્રો સાથે મળીને કોઈને ઉપયોગી થાય તેવું કાર્ય કરો.
2. સૂર્યોદય સમયમાં તમારા ગામના વાતાવરણનું વર્ણન કરતો નિબંધ લખો.
3. તમે જ આ વાર્તાના નાયક હો તેમ વિચારીને આ વાર્તા ફરી લખો અને વર્ગશિક્ષકને બતાવો.

વિશેષણ

નીચેનું વાક્ય વાંચો

ઘરમાં નાના છોકરાઓ સાથે ગુજરાતીમાં બોલો.

તમે કહી શકશો કે ઉપરનાં વાક્યમાં નામ ક્યાં છે અને વિશેષણ ક્યાં છે ? મિત્રો, નામ ઓળખવાની સીધી અને સરળ રીતે છે, તેનાં લિંગ-વચન જોવાં. જેમકે, ઉપરના વાક્યમાં જોઈએ તો ‘બોલો’ ક્રિયાપદ છે; ‘ઘર’ નપુંસકલિંગ, એકવચન છે; ‘છોકરાઓ’ પુર્લિંગ, બહુવચન છે; ‘ગુજરાતી’ સ્ત્રીલિંગ, એકવચન છે, ‘સાથે’ નામયોગી છે; પણ ‘નાનાં’ શું છે ? વાક્યમાંથી આ શબ્દ કાઢી નાંખો તો ? ‘ઘરમાં છોકરાઓ સાથે ગુજરાતીમાં બોલો.’ ‘નાના’ શબ્દથી શો ફેર પડ્યો ? તમે કહેશો કે ‘નાના છોકરાઓ’ની વાત છે. બરાબર. એટલેકે ‘નાના’ શબ્દથી ‘છોકરાઓ’ના અર્થને વધુ સ્પષ્ટ કર્યો. આ કાર્ય કરનાર ઘટકને ‘વિશેષણ’ કહે છે.

વિશેષણના પ્રકાર :

નીચેનો ફકરો વાંચો :

આ વખાર જગડુશાની છે, પણ વખારમાંનું બધું અનાજ એનાં ભૂખે મરતાં ગરીબ ભાઈભાડુંઓનું છે. એના એક દાણા પર પણ જગડુશાનો હક નથી !

અહીં ક્યાં ક્યાં વિશેષણો વાપરવામાં આવ્યાં છે ? આ, બધું, ગરીબ, એક વગેરે. બરાબર ? હવે આ વિશેષણો શું દર્શાવે છે તે સમજીએ.

‘આ’ — સાર્વનામિક વિશેષણ

બધું અનાજ — ‘બધું’ જથ્થાવાચક

એક — સંખ્યા

ગરીબ — ‘ગુણ’ દર્શાવે.

વિશેષણોના આવા વિવિધ કાર્યને આધારે તેમના પ્રકાર કરી શકાય :

૧ ગુણવાચક વિશેષણ :

સુંદર, ખરાબ, ચોખ્ખું, ઊંચું, કાળું, સફેદ, જાડું, મોટું, ઘરડું, ઠંડું, તીવ્ર, સમજુ, લોભી, કૂર, દયાળુ, મુખ્ય, શોખીન, ડાહ્યું, વિશાળ, સાંકડું, અજાણ્યું, પરિચિત વગેરે

૨ સંખ્યાવાચક વિશેષણ :

ક. સાદી — પૂર્ણ સંખ્યાવાચક : એક, બે, પાંત્રીસ, નેવ્યાશી વગેરે

ખ. ક્રમિક સંખ્યાવાચક — પહેલું, બીજું, આઠમું વગેરે

ગ. સંખ્યાંશવાચક — પા, અડધું, પોણું, સવા વગેરે.

૩ જથ્થાવાચક વિશેષણ :

બહુ, ઘણું, થોડું, ઓછું, વધારે (બહુ કામ, ઘણી પ્રવૃત્તિ...)

૪ માત્રાસૂચક :

આછું, ઘેરું, સાવ, તદ્દન વગેરે

પ સાર્વનામિક વિશેષણ :

મારું, તારું, આપણું, તેનું, તેમનું, આટલું, આવડું.

વિશેષણના આ પ્રકારોનો ખ્યાલ આવ્યો ?

નીચેનાં વાક્યો-પંક્તિઓમાંથી વિશેષણ તારવી શકો ?

1. કતાર સાવ ધીમી ગતિએ આગળ વધતી.
2. સખત પરિશ્રમને કારણે હું વર્ગમાં ટોચે પહોંચી ગઈ.
3. એનો ગભરુ જીવ રડી ઊઠ્યો
4. ગણ દવલી કે વ્હાલી ટ્રેન
5. તે હરિ હીડે અણવાણે પાગે રે.

ચાલો, વિશેષણ તારવીએ :

1. સાવ, ધીમી
2. સખત
3. ગભરુ
4. દવલી, વ્હાલી
5. અણવાણે (અડવાણે)

હવે પ્રકારોને આધારે પણ ઓળખી શકશો ને ! નીચેનાં વાક્યોમાં ગુણવાચક વિશેષણ છે. તે શોધી યાદી કરો :

1. ત્હમે કોમળ હઈડે રે; મ્હને નવ ગણશો જુદો.
2. ઠોઠ નિશાળિયાને / રોજ ભૂરી બેંચ પર ઊભા રહેવાની કરે છે સજા.
3. ગુજરાતમાં જગડુશા જેવા ઉદાર શ્રેષ્ઠીઓ છે.
4. પાણીએ અમારે ત્યાં સામાજિક સંબંધને જોડીને રાખ્યા છે.
5. ભલો મહાદેવ રડતો ગયો.

ઉપરનાં વાક્યોનાં વિશેષણ તારવી શકાય ? ચાલો, સાથે યાદી કરીએ :

1 કોમળ, 2 ઠોઠ, 3 ઉદાર, 4 સામાજિક, 5 ભલો.

તમે આ યાદી કરી હતી ને ! આ વિશેષણો ગુણનો નિર્દેશ કરે છે તેથી તે ગુણવાચક વિશેષણ છે.

ચાલો, હવે નીચેનાં વાક્યો વાંચો. તેમાંના વિશેષણોની યાદી કરો. અને જુઓ તો, તમે એ વિશેષણનો પ્રકાર ઓળખી શકો છો ?

1. હવે તો એક આશા જગડુશાની રહી છે.
2. પાટણમાં આવી લગભગ ચાલીસેક વખારો છે.
3. જે ચૌદ લોકનો મહારાજ રે, મહેતા માટે થયા બજાજ રે.
4. ઊંઘણશી સૂર્યને / રોજ પોતાની એક જોરદાર છાલકથી / દરિયો / આકાશમાં મૂકી દે
5. ને ચોસામાં દરિયો ઉઠાડવાનું ભૂલી જાય તો / ઊંઘતો ય રહે આખો દિવસ !

આ વાક્યોનાં વિશેષણની યાદી કરી ? . એક, ... ચાલીસેક, .. ચૌદ, .. એક, .. આખો. ઓળખી શક્યા ને ! હા, આ સંખ્યાવાચક વિશેષણ છે.

હવે, નીચેનાં વાક્યોનાં વિશેષણની યાદી કરો અને જુઓ, આ ક્યાં વિશેષણો છે ?

1. વખારમાંનું બધું અનાજ એનાં ગરીબ ભાઈભાંડુઓનું છે.
2. જેસલમેર વિસ્તારમાં કેટલાંક વિશેષ ખેતરો પણ છે.
3. અમારે ત્યાં સૌથી ઓછું પાણી વરસે છે.

યાદી બનાવી ? 1 બધું, 2 કેટલાંક, 3 ઓછું

ઓળખી શકાય, આ વિશેષણને ? આ વિશેષણોનું કાર્ય જોશો, તો પ્રકાર તરત સમજાઈ જશે. ‘બધું’ અનાજ-નો જથ્થો દર્શાવે છે. તો ‘ઓછું’ દ્વારા પાણી-ના જથ્થાનો નિર્દેશ થયો છે. અર્થાત્ આ વિશેષણો જથ્થાનો નિર્દેશ કરતાં હોવાથી તે જથ્થાવાચક વિશેષણ છે.

તમે વિશેષણના કાર્યથી જથ્થાવાચક વિશેષણો ઓળખી શક્યા છો. હવે, નીચેનાં વાક્યોમાં વિશેષણ કયું કાર્ય કરે છે, તે સમજી તેનો પ્રકાર જણાવી શકશો ?

1. સૂર્યને દરિયા કરતાં ય / વધારે કડક શિક્ષકની જરૂર છે.
2. દરબારમાં જાણે નિરાશાની ઘેરી છાયા ફરી વળેલી છે.
3. કતાર સાવ ધીમી ગતિએ આગળ વધતી.

વિશેષણની યાદી બનાવીએ તો ... વધારે, .. ઘેરી, .. સાવ - વિશેષણો છે. તેના દ્વારા શું સૂચવાય છે, તે ખ્યાલ આવે છે ? ‘કડક શિક્ષક’ અને ‘વધારે કડક શિક્ષક’ — તેમાં શો તફાવત છે ? માત્રાનો. બરાબર ? તો ‘વધારે’ દ્વારા માત્રા સૂચવાય છે. હવે તમે બાકીનાં વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો. છાયા-ઘેરી છાયા, ધીમી ગતિ - સાવ ધીમી ગતિ - આ પદો જોતાં ખ્યાલ આવશે કે ઘેરી, સાવ વગેરે દ્વારા પણ માત્રા સૂચવાઈ છે. તેથી અહીં માત્રાસૂચક વિશેષણ પ્રયોજાયેલાં છે.

આ ઉપરાંત, સંબંધક વિશેષણ, સાર્વનામિક વિશેષણ આદિ પણ આ વાક્યોમાં પ્રયોજાયેલાં છે. પણ તેના વિશે ભવિષ્યમાં અભ્યાસ કરશો.